

АЧАМНЫҢ ӨҢНҮҮ

Билип кээрмеге-де, ачам ала-та шоолуг орбас кижиге болган: Кызыл биле Чыргакы аразына чың сөөртүр, тон, илч-хеп кылар алгы өңгөзгө хергелээр дээш амгы Ак-Довурактан ак довурактаар, чыркы, бууук паш-сава сыйкырныкка херек даг-дугу мыр, Ары-Өлүктүн Дус-Дагдан дустар, айнаар, динч-аар.

Ачамның эш-өөрү, өңүктө-талам-даа хей-чонут кижиге Кызыл киргеш келгенде-ле, орус дарган өңүктү Григорий Кокчиерге кирдим деп-ле, оон хол курут терле келбес; айт дагы, ситен, тарак кээр хол калдыры, хабар, далай, пас... дээш-ле эңдерге сөөртүр кээр.

Ачамның соокка докмас, кинте изыргемизин «Чыраа-Бажа» совхозтун хоочун хой-жуу, Социалист Күш-ажылы Маадыры Ч. Д. Монгуш сактып чуталаан оор чүс: «Иң сөөртүр турар үстүктө Улут-Хем уулуна тос-тоосту коочут соогууда хол-тамы кет-пес, сөөртүрү хабанын бек дүжүрбес, шаанын хажым-аылда шоошук чоруу кижиге болбас ийнек...»

Ала-өбгөнү үстүндө дустары бир берге парин ажы турган. Ачам Дус-Дагдан үчүн ажыг чыл дустар, бир чымын ийи, үш-даа чоруу турган соогууда билген мен. Бир хатай 13 харым турган, Хоомушук Кундайыл деп эки-биле дустар деп белеткен бергенде, элериң эгелен мен. «Эр кижиге эргөөнөй, бергөө өөрөөр» дээш, ачам элериң алган. Ол чораш хат-чакса таварып, түрпө чорашыны мичага утпас мен.

1941 чылдың он бир ай үстүндө ачам Кызыл киреш чораш, биези чынык чок, арай муңгарай келген. Сөөктө динчарыма, дарган өңүктү Григорий Игнатичен Кокчиерни дайыне үшкөн болган. Бичан Ала-чуртун Улут да-

бизин билер эес бис.

Кожо өглерин, аалдарын өлөрүн, улут кижилерин, кел деп экелген. Акым Кокчиер, утбаларым Каран, Көк сулар келжээ дүрү чүтүрүшкенер. Аалчылар хамын та-нактарга, деспилерге делген салынты. Келгенер арбуз де-келер ижининг чүвени-ле ке-дерей сокуртар болдулар. «Хамааты өңүктүгү боорга, мын-дыг маталыг. Боларның ачы-дузун моон мурунша-ла көрүп, чоруткан хер-херек-лине амыр, амырлар да-дым...» Бичан баар болгым де-ди... деп, Селин калды бе-линегиз араак төөрөн оорусу-ла. Келдирткенер четчел-кы бөөргө, дагытаа өң ча-нынга, төөрөткөй ооруткан. Өңүктөринг экелген ачы-че-мин суксуну чоткай, төөрө-жип эгелелер. «Ха-кума!», хойпайт аргазы тип, ала-са-вамы аштап арылган, ширек-декти кастап, салгы, ма-нагынып-ла турду. Ачамның хамааты эжин көрүскөн, мен хуумаа четкилбей манай тур-ган мен. Бичан турушту ай-даа челе берген, тарак ажаа-лааа доогула, динчилеринг башкылыг айттырар дей бер-ген. Бир хун кара айт тер-ленген улус келди. 6-7 хире-ле харым оол элдеркен бежен хире харым крей, кадай улус болду. Чынык чагайы-даа ке-дерей, шунтуусу-биле хол тутуш менделешти.

Өткө киргеш, шайлаан соон-да, айт хойны турар аразы-ла, улут өңүктүс. Белек-се-лек-лаа арбын, аламыа плати-ке, хейлен, аламыа, торгу пест-тер, таамак айт дагалары, та-раа, ситен, кээр калдырлар берди. Оон ийи бир шоолу берди. Курунча-дагаларн база бир курунча-дагаларн, огурун, по-мидор, чигир-боова, хабар дээш чок-ла түвө чок. Ногаа де-п түвө көрүп чораша эвес, со-нугурап турарымыс-даа хөлөк. Бичан оларның тус-туста азын

чыгарып, чок кылаш, тин-делген эеп кээр сен дээш. Ол сөстөргө хары — дайынны Кызыл Шериг улам-на мыды сывырып бар чыдар... деп көргөн, билгенин төөгүн чутал-лаш, шаңнаткан ордон, меда-лын карманын уштуп, олурагынна көргүстү. — Бис-ке өөрүнчүт медээ көвүдзүн. Тыва Арат Республика улут совет улустун өң-бүлөсүнө каттыжар дугайында дилет кийрен, ону хулаап алган-дыр. Улаас, каш-ла хонган, Совет Эмнелинин ден эргелет-хамаатылары болур бис — дээр, олурагын ураалар, тура халчыл, адым часкан, улам хөлөй бердилер.

Олар ичпач хөлөп, көрө-жип турда, утбаларымыс-картошка хайылдырып, чир дээш, олакта бардымыс. «Сүске, саржага-даа хайылдырар дин-ди чоп» — дээш улут утбал-лаш борбакты сугта чуташ, наш орту чедир саржаг кут-каш, илар дүлүштү. Чээр-генеп, ол салын турган, ха-йылдырып-ла тур бис, айт бол-за бижы берген хире болган-да, эскем, деспиле эеп аламыс. Борбак чүсөлөрүн үрч-чайын соодуп алган чыт көр-дүтүс, аман чок, арай каанты-мыс.

Ачамның ачы-чөм кымыл кылганда даагындан оттуу келдим. Ирт дегерге, аалчы-ларын хуналып, арай, төжүн салды. Наадежа Кожина ода-га бистин дүңгү картошкала-рыныс көргөш, канчаар чемиз-ди чырып айтты турган, үске хаарып берди. Ам чыри-мыс, амдынын деп чүвенин, арта чымы чагай, аал элде-п бир кылдыр таран турар.

Дүштө тооруктап чоруту-вус. Чыргакымы өрү өскөш, Ден-Терек кежинден кешти-вус. Бизик деп чүс, дүлгөн эйт-ле. Ил аалынды холлазын, бежен хирей өйлөп уштуп аламыс. Хейн холлазын, чы-лды бээр дээш атам соокым калы. Ары-Хемия, тоорукт

Кызылдың № 2 АТБ-ининг хоочуну, чолаачы Геннадий Важенин республиканың улус ажыл-агыйына хергелетинер дериг-херекселдерин, бараан-нарын, оттулар чүдүүдү чеже муң тоннамы сөөртүп, чеже чүс муң километрин эрптеп дээр. Ол планын даалгаларын ургучу күссөдүн, чарышка хей удаа тилекчи болуп кел-ген. Эрткен чеди айларның

ДАГДЫНЫКЧЫ | УЛЕГЕРЛИГ ДАМДЫНБИЛЧЕЙ

1976 чылдың чынында Карл Маркс аттыг совхозтун дирек-циясы, партия комитети оон боду-биле дугурдушкан, Дам-дын-Билчей Ондарын Көк-Те-ректин сугаттыг шөлүгө ко-сомолчу-аныктарын белик дүжүт эвенозуну дагдынык-чы-дугуртукчуна томуйлаан. Эвенозун көргүзгөчү чыл са-нынга белик болуп турган. Оон бээр ол ажал-агынын көдүрүгүнө эвеноз улут-хуузу ки-рил келген. Дагдыныкчы Дам-дын-Билчей эвеноз 1983 чылда төрөн совхозунга 170 тонна чыгаар үнгөн ситенин, кукурузанын 2345 тонна но-гаан массасын өстүрүп берген.

Олар ам Совет Тываның 40 чылынга күш-ажылы белик көргүзгөчүлүгү ужуражыр дээш кызымак ажалдап турар-лар. 1984 чылда эвенозун кел-гүнү оон кижиге 300 гектар кукуруза шөлүгү хулаап ал-ган. Чайгы үдөй ийи удаа суг-гарылганы чоруткан. Оларның сорулганы — гектар бузурун-ден 80 центнер ногаан мас-саны алмыр.

Д.Б. Ондарның белик дү-жүт эвенозуну келгүнүгүнэ

А. ОНДАР.

ӨЗҮМҮ ЭКИ

Сут-Хөл районда Карл Маркс аттыг совхозтун тарыл-галының нити шөлү 1984 чыл-да 7580 гектар чедир калбар-ган. Оон иштинде тарак кул-туралары 1800 гектарын ээлеп турар. Таларгайлаарга, кол-культура кызыл-та 568, чиге-тарак 79, сула 985 гектар чедирле тарыттыган.

Мурунда чылдарга дең-нээр, чаш орайтан-даа ча-га, Сесеге ховуунда чүлге та-рааны эвес, черин чыгаар үнгөн ситенин биези өзүчү эки болган. Ылангы кызыл-та чагай үнгөн. Тараа бо хире магалыг үнгөндө, дүжүт ажалдадынга белеткен ажал-дарын база хымачылыг чору-дар дээш септелде дүжүт-галыг механизаторлардан тур-густунган бирээзинде-ле чеди кижилгн ийи эвеноз тургу-кан. Олар комбайнларын бол-гаш ажал-агынын эске-даа кожук машиналарын септелгезин доозуп турар.

А. ОНДАР.

чорукка кижизидип, өөредип туралар. Хоорайда девискээри чаа-гайжыттыган, чечектер, та-рымал үңүштөр олуртуп ту-рар бажынар, кварталдар хей, Чамык өң-бүлелер, чурт-такчылар бажын чанынча чагайжыттыганы кандыг болурул хоорайның нити аян-хеври оон улут хамаар-жыр дээрин билгилер. Карт чурттага бажынарның балкыныр хээр-биле каас-тап кааны чамдык куудукчу-ларны улам аян-хеврилг болдуран. Хоорайның Ко-бетов куудукчуна бажы-нарын ыңчаар каастаан.

Совет Тываның 40 чыл оян-га уткуштур чагайжыттыганы албан черлер, организа-циялар, бугурулгелер ол хире чорууп турал, чамык кол-лективтеринг ол айттыргыж кошке кичкейг салып тара-ны калып-даа таарышпас. Оон чижээге хоочун бугу-рулгелерин бирээш алгы за-водун ап көрөдүлөр. Бугу-рулгенин девискээринг шыла-ла чагайжыттыганын. Магаа келеш айттар болуктарга, директорун хулаалгезин күт-седип турар кол инженер В. Бредихин «Завод септелгези-ге чардыккан, чүс кылбаан бис» — деп харыялар. Ол чылдаган бө? Херек кырында чечек олуртуп шалчүгөштер бугурулгенин девискээринде бар. Ажалдап чотундан ындаг мынаа, демир кескиндилер, хазаржактар, доккалар ында хорумналган. Амадырал хан-дырлаа херекселдер септээр чедер. № 624 КМК-да байдал оон дээрденес. Оч черлерде база чагайжыттыга айт-ымынче кошке кичкейг Уг-сундыр турар.

А. СОДУНАМ.

ЧУРУКТА: Кочетов кудум-чузунда бажынарның балкы-нарын хээр-биле каастааны. Авторнун фотоу.

Чулураа, Чолаачылар Доду-оол Монгуш, Чылаб-оол Соин, тейлелер Овал Хоомуш, танышыл Койгар Кукүтөгү олар назы-ханы чагай берсе-даа, чүткүдүг болган кызымак ажалдап туралар. Ылангы чолаачы Доду-оол Монгуш уштакта ажалдап турар ме-ханизаторларга кыпар-чаар материалдар чедирин бээрин үзүктелдирин көрбөз. Амгы

С. СЕРЕН-ООЛ.

Партијжи амыдырал: отчёттар болгаш согулдалар НЕГЕЛДЕЛИГ БАЙДАЛГА

Чөөн-Хемчик районнун бу-дугурулгелерин, совхозтары-ның бригадаларында, ферма-ларында, ээлчелеринде пар-тия бөлүктөрине отчёт-согу-лалар хураалар чоруу тур-ар. Кайда-ла партия бөлүк бир деминг, тодартыг соорула-рыг ажалдап турар болуу-мда партияның XXVI съез-дининг, СЭПК ТК-ның оон дараазында болган Пленумна-рын шийитилгелер айма-рыга чедикшигенин ботта-дырып турар.

Эки бөлөктөктүгөн партия хурааларында бөлүктөринг ажалымын ча чутула айт-тырылар чедикшигенин сый-гартынар болгаш шийитилет. Типер, оларның ажал-чору-дугазынын кол утланыш-кыныр, салдыган соорула-ларын чедик алырнын арга-методтары ажалдап кылды-нар.

«Чыраа-Бажа» совхозтун Ак-Хая, Улут-Хово хойжы бригадаларынын, Ден-Терек, Шык-Бажи сут-баран, фер-мааларынын партбөлүктөринин отчёт-согулдалыг хураалары белик деспиле эрктен. Ху-раалар бодомчалыг сайгарыл-ганын, эш-хуу негелденин, уаур-дедир соонугурадын бай-далыкта болган. Ажалда ча-да алдынтан эки чүдөлөр коллективтерг деткимени ал-ган болгаш чөтөстөр амы-чакат чокка шүгүмчүлөкөн. Оларның ылыг эрктелген. СЭПК ТК-ның партияга отчёттарыны болгаш согулдаларын, кол түнелдиринг база парторга-низацияларын согулдалары-нын дугайында доктаалы уаур ужуру-дузалыг болган.

Магаа кичи кылдыр сов-хозтун Чыргак сабырнын Улут-Хово бригадында эр-кен хураал ап болур. Парт-бөлүктө боткалп турар чеди коммунист шунту хурага кийрин, дөрт кижиге сыйла-ооналарын берген. Бригада мадаын чаш төдүн менди камталган, оон ажылынын продуктуларын бугурур та-лазын чылдан чыле багай эвес көргүзүлгелерг бооп кел-ген. Ында белик мергелжиге, хоочун хойжы коммунист бу-рут анык малчынарын

ДУЖУРГЕНИ БИЛДИНМЕС

Каз-Хем районда «Кызыл сут» совхозтун Бүрөн-Аксы сут-баран фермазы — респу-блика баштайгы тургустунган фермаларынын бирээш. Чүлө алаа үжөн ажыг чыл безин ажалдап турар ажалчынар бар. Казарын Чоогу Чүлөк-оол, савыкчылар Нина Дары-ма, Базыр Долозт ферманын канчаар хейжүу келгенин эки билгилер.

Ферма биле совет төвү Каз-Хемини оо-ло талаларын

ДУЖУТЧЕ БАШТАЙГЫ БАЗЫМ

Күзүн чажар тарак культу-раларынын массалыг ажаада-зынче Донбастын тараажыла-рын кирген. Келер чылдың ду-жүдүнче салгышты олар база салын турар.

— Бир миллион гектар чы-гам шөлөгө бо чымын күзүн чажар тарак культураларын тарымыр. Эрткен чылдың агаар-бодуус талазы-биле таарыма-чок байдалдарынын шылаа-лазын чедикшигенин эрктен тарак уруннерин чаш чүс ажыг гектар шөлөгө чажар бо-лгаш оон өстүрүлгенин техноло-гияны интенсификастар. Ол ажалдык амынның дүжүтүгү болу херекчил турар колхоз-тарын болгаш совхозтарынг шөлдеринге шык чедикши-лаа турган болза, гектар са-

Хоорай-суурларывыстын аян-шинчизи НОГАН-ШИННИК БОЛЗУН ДЭЭШ

Наймысал Кызылдың чурт-такчылары, албан черлерини, организаацияларын, бугу-рулгелеринг коллективтерин төрөн Тыванын бажыра-лынга уткуштур хамааржыр девискээрин чагайжыгын, ногаанынча ажалдарын кы-лып чорууп турар. Хоорай ногаан-шиник болуу дээш бугурулгелерин, коллектив-теринг чуну кылып турарын дараазында чыжеке көрүн көрөдүлөр.

Кызылдың эйт комбината-дын девискээринде тари-мал үнүштөрүн ажаада-суг-гарылганын эки чорулау тура-рында оларның айт турары аажок, Ногаан септелгек сав-дыжыгаштары комбинаттын ажалдарыны бот-тары кылып тургусканнар. Дүштүн чалар ченинче даштамырынга эитер, Бригаа бурзу ногаанынчыла ажи-мылга илелкейг кийрин ту-рар, олар тус-туста чечектер тарып өстүрер клумбаларыг. Чижээ, соодуга пегинин ажалдакчылары дөрт черде чечектерин олурткан. Четтин мастери Александр Каспаров бо ажалды уауртуп турар. Анык мастер ажалдыг чугу-лазын эш-өөрүнө бо-ла та-йылдырлаан турар, ажаа боду база илелкейг кийрин иел-ген.

Бугурулгенин дузалал ажал-агын база багай эвес сайгырап турар. Коллектив оозунга чоргараларыг. Кыл-ган ажал эки түнелдиг бо-лурга, ажаа өөрүрү чутга-жык. Дузалал ажал-агылда 0,4 гектар черде картофельд

КЫЗЫМАК КИЖИЛЕР

Ажылда-даа, амыдыралда-даа улугерлиг эш-өөрүм хей. Олар Ак-Довурактын орук септелде-туут эргеленин Кызыл-Мажалыкта сабырны-ла ажалдап турар. Чыгыс кол-лективке олар 15 чыл мех-анизатор, чолаачы, ажалдан болуп, доктаамал ажалдап

АЖЫГЛАЗА ЧҮЛ?

Ий суураан бини мракта, хем суун кее бээр, даш-тылдан көөргө улут, дөтөм бажын бар. Ол бажыга То-жууну мийш ажал-агынын «Май 1» совхозка ажалдап турган лесник Николай Вла-димиров турган турган. Ол улут бажынын мийш ажал-а-гын хей ажаа-төгөрткү үндү-рүл турган туткан. Кажан Н. Владимиров Тоора-Хемче көжө берген соонда, ол бажын эки калган. Чамдык алыска-чиксек кижилер ол бажынын пекчезинин туубуларын, ша-лазын апарганнар. Сонга шилдерин, рамааларын үрей шашп каапкан. Уш өрөөл ба-жынын ханамы артык. Ка-жаа-херим-даа чок. Чайын алаа инектер дөвээлээр чер бо-лу берген.

Тоужуну мийш ажал-агын ол бажынын олчан кыпка-ны ол бө?

Д. АПР-САНАА

Тожу район.

АЖЫГЛАЗА ЧҮЛ?

Ий суураан бини мракта, хем суун кее бээр, даш-тылдан көөргө улут, дөтөм бажын бар. Ол бажыга То-жууну мийш ажал-агынын «Май 1» совхозка ажалдап турган лесник Николай Вла-димиров турган турган. Ол улут бажынын мийш ажал-а-гын хей ажаа-төгөрткү үндү-рүл турган туткан. Кажан Н. Владимиров Тоора-Хемче көжө берген соонда, ол бажын эки калган. Чамдык алыска-чиксек кижилер ол бажынын пекчезинин туубуларын, ша-лазын апарганнар. Сонга шилдерин, рамааларын үрей шашп каапкан. Уш өрөөл ба-жынын ханамы артык. Ка-жаа-херим-даа чок. Чайын алаа инектер дөвээлээр чер бо-лу берген.

Д. АПР-САНАА

Тожу район.

АЖЫГЛАЗА ЧҮЛ?

Ий суураан бини мракта, хем суун кее бээр, даш-тылдан көөргө улут, дөтөм бажын бар. Ол бажыга То-жууну мийш ажал-агынын «Май 1» совхозка ажалдап турган лесник Николай Вла-димиров турган турган. Ол улут бажынын мийш ажал-а-гын хей ажаа-төгөрткү үндү-рүл турган туткан. Кажан Н. Владимиров Тоора-Хемче көжө берген соонда, ол бажын эки калган. Чамдык алыска-чиксек кижилер ол бажынын пекчезинин туубуларын, ша-лазын апарганнар. Сонга шилдерин, рамааларын үрей шашп каапкан. Уш өрөөл ба-жынын ханамы артык. Ка-жаа-херим-даа чок. Чайын алаа инектер дөвээлээр чер бо-лу берген.

Д. АПР-САНАА

Тожу район.

